

КРЕДИТНІ РИЗИКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ
ТА ЇХ СТРУКТУРУВАННЯ

CREDIT RISKS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES AND THEIR STRUCTURES

Кредитні ризики досить глибоко досліджено в економічній літературі, однак учені мають розбіжні погляди щодо трактування деяких позицій щодо вказаної проблематики. Недостатня визначеність поняття кредитного ризику негативно позначається як на самих сільськогосподарських підприємствах, так і на інших учасниках кредитного процесу, які взаємодіють між собою, тому означене питання потребує конкретизації, що й підтверджує актуальність та мету зазначеної теми. У статті проаналізовано питання щодо визначення поняття кредитного ризику низкою дослідників та виявлено характерні риси й ознаки. Досліджено наукові погляди та підходи до систематизації кредитних ризиків підприємств аграрної сфери. Сформульовано структурні елементи кредитних ризиків з їх структурним наповненням, що властиве зазначеній галузі. Перспективи плідного функціонування кредитного процесу в галузі сільського господарства пов'язані з потребою вирішення низки проблем. Зокрема, дослідження потребують механізми коригування впливу кредитних ризиків із метою розширення доступу до кредитних ресурсів.

Ключові слова: кредитування, кредитний ризик, сільськогосподарська галузь, систематизація, структура кредитних ризиків.

Кредитные риски достаточно глубоко исследованы в экономической литературе,

однако ученые расходятся во взглядах относительно трактовки некоторых позиций по указанной проблематике. Недостаточная определенность понятия кредитного риска негативно сказывается как на самих сельскохозяйственных предприятиях, так и на других участниках кредитного процесса, которые взаимодействуют между собой, поэтому данная проблема требует конкретизации, что и подтверждает актуальность и цель указанной выше темы. В статье проанализированы вопросы определения понятия кредитного риска рядом исследователей и выявлены характерные черты и признаки. Исследованы научные взгляды и подходы к систематизации кредитных рисков предприятий аграрной сферы. Сформулированы структурные элементы кредитных рисков с их структурным наполнением, что свойственно данной отрасли. Перспективы плодотворного функционирования кредитного процесса в области сельского хозяйства связаны с необходимостью решения ряда проблем. В частности, исследования требуют механизмы корректировки влияния кредитных рисков с целью расширения доступа к кредитным ресурсам.

Ключевые слова: кредитование, кредитный риск, сельскохозяйственная отрасль, систематизация, структура кредитных рисков.

УДК 336. 774

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-49>

Гаврилюк В.М.

к.е.н., асистент кафедри математичних дисциплін, інформатики і моделювання Подільський державний аграрно-технічний університет

Havryliuk Vita

State Agrarian and Engineering University in Podilya

Credit risks have been extensively researched in the current economic literature; however, scientists have divergent views on the interpretation of some positions on these issues. According to the results of the study, the lack of definition of credit risk has a negative impact on both agricultural enterprises and other participants in the credit process, which interact with each other and therefore the specified question needs to be specified, which confirms the relevance and purpose of the above topic. The article consistently reveals the theoretical aspects of the essence of the concept of credit risk. The opinion of a number of researchers on the interpretation of this term with revealing of its characteristic features and features has been formed. Also, taking into account the experience of scientists in the systematization of credit risks, the structure of credit risks has been formed, which to some extent influence the credit process of agricultural enterprises in the current economic conditions. As a result of the research, the structural elements of credit risks with their structural content, which is characteristic of the industry, are formulated. Accordingly, for each component of the structural content, a characteristic of the factors influencing the crediting process as a whole is presented, indicating their manifestation in the agricultural sector. In addition, given the peculiarities of the production process of agricultural enterprises, a number of structural elements have been identified, which make it possible to have a clear idea of the factors that characterize the credit risks of agricultural enterprises. The identified problem is recognized as systemic and one that threatens the constant manifestation of crisis in the agricultural sector and the banking sector of the country. The prospects for a well-functioning agricultural credit process are related to the need to address a number of problems. In particular, studies need mechanisms to adjust the impact of credit risks on the lending process in order to improve the solvency of potential agricultural borrowers and thus to increase their access to credit.

Key words: crediting, credit risk, agricultural industry, systematization, structure of credit risks.

Постановка проблеми. Сучасний стан кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств характеризується дефіцитом кредитних ресурсів у певні проміжки часу через сезонність виробництва даної галузі. Покрити такий розрив у роботі аграріїв може лише кредитування. Крім того, необхідні значні капітальні вкладення для осучаснення і тотального переобладнання виробничих процесів у сільському господарстві.

Слід урахувати, що через кризовий стан галузі сільськогосподарські товаровиробники іноді не зможуть відповідати за своїми зобов'язаннями перед кредиторами, що призводить до значного кредитного ризику, тому проблема визначення кредитних ризиків господарюючих суб'єктів в аграрній сфері

заслужує на особливу увагу серед науковців, що займаються цим напрямом досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню кредитних ризиків сільськогосподарських підприємств присвячено праці таких учених як В.М. Алексійчук, М.Я. Дем'яненко, О.Є. Гудзь, М.В. Мних, П.А. Стецюк, І.А. Шубенко та ін.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення теоретичних аспектів кредитних ризиків та їх структурування, що дасть змогу визначити набір чинників, які впливають на кредитування сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вступаючи у кредитні відносини із сільськогосподарськими підприємствами, банківські установи

наражають себе на значний кредитний ризик, тому з міркувань розширення доступу до кредитних ресурсів слід визначити кредитні ризики, що мають вплив на процес кредитування в сільському господарстві. Спершу відстежимо низку визначень кредитного ризику, що були представлені науковцями нашої країни.

А.Г. Загородній і Г.Л. Вознюк [1, с. 499], пов'язують кредитний ризик із невиконанням позичальником його зобов'язань щодо кредитора – можливістю відмови позичальника від сплати процента за кредит і (або) повернення самого кредиту.

В.В. Вітлінський [2, с. 29–30], пропонуючи своє бачення кредитного ризику, наголошує що він має відношення до всіх фінансових угод, для яких характерним є виникнення пари «кредиторська вимога – боргове зобов'язання».

Таким чином, кредитний ризик несе в собі відхилення під час виконання умов кредитної угоди, що містить у собі потенційну загрозу матеріальних утрат.

Цих поглядів дотримуються дослідники [3; 5] акцентуючи на системному підході до дослідження кредитних ризиків сільськогосподарських підприємств і необхідності врахування особливостей функціонування, що властиві сільськогосподарській галузі.

При цьому маємо на увазі розгляд усієї сукупності чинників, що впливають на кредитний ризик, властивий підприємствам галузі. Точніше, необхідно здійснити визначення та структурування ризиків, що можуть вплинути на виконання сільськогосподарським підприємством кредитних зобов'язань.

Уперше спробу структурувати кредитний ризик сільськогосподарського підприємства як складника валового кредитного ризику банку зробила І.А. Шубенко [4, с. 74]. У структурі кредитного ризику сільськогосподарського підприємства авторка виділила три основні види ризику: системні (пов'язані зі змінами у зовнішньому середовищі), ризики щодо застави та виробничі ризики щодо позичальника.

На нашу думку, у даній структурі недостатньо враховано вплив на виникнення кредитного ризику таких суб'єктів кредитних відносин, як кредитор та страхувальник, оскільки, як уже зазначалося, вони також можуть бути джерелом ризику. Окрім того, автором не приділялася увага впливу людського чинника, що визначає можливі помилки під час ухвалення рішень у зв'язку з недостатнім рівнем кваліфікації, відсутністю досвіду, халатним відношенням до своїх обов'язків тощо.

Таким чином, ураховуючи всі наведені факти, пропонуємо доповнити структуру кредитного ризику (табл. 1.)

Кредитний ризик сільськогосподарських підприємств представляємо п'ятьма структурними елементами: системні ризики, ризики щодо кредитора, ризики щодо позичальника, ризики застави та форс-мажорний ризик [5].

Таблиця 1

Структура кредитних ризиків сільськогосподарських підприємств

Структурні елементи	Структурне наповнення
Системні ризики	Кон'юнктурний ризик (споживчий ризик; ціновий ризик)
	Валютний ризик
	Інфляційний ризик
	Політичний ризик
Ризики кредитора	Процентний ризик
	Ризик кредитної угоди
	Інформаційний ризик
Ризики позичальника	Діловий ризик (фінансовий ризик; персональний ризик; комерційний ризик)
	Виробничий ризик (ризик у галузі; технологічний ризик; природний ризик; ресурсний ризик)
Ризики щодо забезпечення	Ризик застави
	Ризик страхування
Форс-мажорний ризик	Не визначено

Джерело: розроблено автором

Системні ризики визначаємо як ризики, що пов'язані зі змінами в економічному середовищі, які чинять вплив на процес кредитування. Вони визначаються макроекономічними показниками. Структурно вони представлені кон'юнктурним, валютним, інфляційним, адміністративним та політичним ризиками.

Чинниками ринкового ризику можуть бути зміни у кон'юнктурі ринку, тобто зменшення попиту або ціни на певний вид сільськогосподарської продукції, що призведуть до зменшення фінансової вигоди від її реалізації. Відповідно, виникають споживчий та ціновий ризики.

Валютний ризик має місце під час здійснення сільськогосподарськими підприємствами зовнішньоторговельних операцій і являє собою загрозу валютних збитків через зміну курсу іноземної валюти щодо національної в період між укладанням угоди і фактичними розрахунками за нею. Даний вид ризику характерний для учасника міжнародної угоди, для якого валюта розрахунків є іноземною, проте в окремих випадках він може отримати дохід завдяки додатній курсовій різниці від зміни курсу валюти.

Для сільського господарства, що характеризується подовженим циклом виробництва, особливе місце серед системних ризиків займає інфляційний ризик, який характеризується непередбаченим зростанням витрат виробництва, знецінюванням грошових активів, доходів та прибутку внаслідок інфляційних процесів.

Політична нестабільність у державі, поширення бюрократизму та корупції серед органів державного управління породжують адміністративний (політичний) ризик, під яким ми розуміємо

непередбачувану діяльність органів державної влади та/або окремих посадових осіб із приводу прийняття ними рішень, прямим або опосередкованим наслідком яких може бути негативний вплив на діяльність підприємства. Як зазначає І.А. Шубенко, такі дії можуть опосередковано спричинити певні адміністративні обмеження у сільськогосподарському виробництві. Так, зміни у заходах державної політики щодо використання пестицидів можуть спричинити зростання (зменшення) витрат виробництва, а введення експортного або імпорного мита може негативно позначитися на прибутковості виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції [4].

В економічній літературі достатньо багато публікацій, присвячених визначенню внутрішніх ризиків кредиторів і їх негативної дії на процес кредитування, проте практично відсутні дослідження щодо впливу ризиків кредитора на ризики позичальника. Провівши дослідження, пропонуємо ідентифікувати такі ризики, пов'язані з кредитором: процентний ризик, ризик щодо кредитної угоди (юридичний) та інформаційний ризик.

Процентний ризик по відношенню до позичальника (у випадку сільськогосподарського підприємства) може проявлятися в необґрунтованому завищенні відсоткової ставки за кредит, а також у встановленні плаваючої (рухомої) процентної ставки, що може призвести до непередбачуваних витрат. У галузі сільського господарства на кредити встановлюється найвища відсоткова ставка, яка часто перевищує рентабельність і, як наслідок, призводить до збиткової діяльності підприємства.

Нерозуміння банками специфіки фінансово-кредитного забезпечення сільськогосподарського виробництва та недоброросвісна робота працівників фінансового відділу, як правило, виявляються в укладенні кредитної угоди, яка може містити навмисне нечіткі формулювання щодо прав та обов'язків позичальника. Так, юридично недосвідчена особа, що має намір отримати кредит, може погодитися на умови, що значно збільшать її витрати на обслуговування боргу. Крім того, з певних причин банк може порушити умови кредитного договору, наприклад вчасно не перерахувати кошти відповідно до відкритої кредитної лінії.

Досить поширеним в економіці є інформаційний ризик. Його по праву можна назвати «батьком» усіх ризиків, оскільки невизначеність, що виникає внаслідок відсутності достовірної інформації, породжує ризик. Із боку кредитора інформаційний ризик може проявитися у наданні недостовірної або недостатньої інформації клієнту щодо діяльності кредитної установи, можливих умов кредитування (встановлення процентної ставки та термінів кредитування, порядок прийняття майна у заставу, визначення прав та обов'язків кредитора та позичальника). Сьогодні інформаційний

ризик особливо актуальний для сільськогосподарських товаровиробників, у яких майже відсутня ефективна система менеджменту, а тому особа, що прийматиме рішення про отримання кредитних коштів за відсутності повної інформації про репутацію кредитної установи та можливих варіантів отримання кредитів, може наразити підприємство на невиправдані витрати під час виконання кредитного договору.

Ризик, пов'язаний із позичальником, є основним кредитним ризиком сільськогосподарського підприємства і пов'язаний безпосередньо з його діяльністю та здатністю вчасно та повністю розрахуватися за кредитними зобов'язаннями. Даний ризик безпосередньо пов'язаний із діловим та виробничим ризиками.

Дуже великий вплив на ризик позичальника має діловий ризик, з яким у процесі ведення справи зустрічаються підприємства. Даний ризик витікає з того, що сільськогосподарське підприємство не зможе завершити обіг своїх активів, у зв'язку з чим виникає невизначеність щодо майбутнього доходу від основної діяльності підприємства. У структурі ділового ризику ми виділяємо фінансовий, комерційний та персональний ризики.

Фінансовий ризик є об'єктивною умовою діяльності будь-якого суб'єкта господарювання, оскільки неможливо передбачити кінцевий результат фінансових операцій. Цей ризик часто пов'язують із ризиками прямих фінансових утрат, упущеної вигоди, зниження дохідності та неплатежу покупців. У разі реалізації будь-якого або всіх перелічених ризиків підприємство втратить частину доходу, що може негативно позначитися на його здатності повернути кредит.

Як відомо, в аграрному комплексі формується основна частина продовольчих ресурсів та майже три четверті роздрібного товарообігу, що має визначальний вплив на гарантування продовольчої безпеки України. Крім того, сільськогосподарська продукція і продовольчі товари займають значне місце в експортному потенціалі держави. У зв'язку із цим комерційний (маркетинговий) ризик, що виникає у процесі реалізації товарів та послуг, їх транспортування та приймання товару покупцем, може негативно позначитися не лише на результаті діяльності підприємства, а й на ефективності функціонування галузі у цілому. Результатом реалізації комерційного ризику може стати зниження кредитоспроможності позичальника.

Персональний ризик пов'язаний із прийняттям помилкових рішень на стадії відбору співробітників, призначення їх на окремі посади та недостатньою увагою керівництва щодо питань підвищення професійного рівня службовців. Негативний вплив даного ризику може виявлятися у невідповідності потреб та фактичної наявності трудових ресурсів у сільськогосподарських підприємствах, а також

у неефективному використанні робочого часу, виникненні простоїв та ін. Персональний ризик у кредитних відносинах сільськогосподарського підприємства з кредитною установою може проявитися через інформаційний ризик, про який йшлося раніше.

Виробничий ризик займає особливе місце у структурі кредитного ризику, оскільки найчастіше сільськогосподарські підприємства отримують кредити на виробничі потреби. Як стверджують В.П. Ходаківська та О.Д. Данилов, даний ризик пов'язаний із виробництвом продукції, товарів, послуг та здійсненням будь-яких видів виробничої діяльності [6]. Для сільськогосподарських товаровиробників доцільно виділити такі різновиди виробничого ризику:

а) ризик у галузі рослинництва (тваринництва) – ймовірність виникнення непередбачуваних обставин, що можуть становити перешкоду у виробництві продукції рослинництва (тваринництва);

б) технологічний (технічний) ризик – полягає у тому, що технічні (технологічні) активи не функціонують на прогнозованому рівні, наприклад через технічні несправності або необхідність частого ремонту, і можуть призвести до порушення виробництва продукції. Надзвичайно актуальний даний ризик для сільського господарства у зв'язку з критичним станом технічного оснащення галузі, а також надзвичайно складним технологічним процесом виробництва;

в) природний ризик – особливо характерний для сільськогосподарського виробництва і пов'язаний із можливим впливом природних умов на діяльність підприємства. Це можуть бути непередбачувані для конкретної пори року прояви погодних умов (коливання температури, заморозки, відлиги, рясні снігопади чи, навпаки, їх відсутність тощо), природні катаклізми (землетруси, повені, зсуви, смерчі тощо);

г) ресурсний ризик – це ризик, що пов'язаний із недостатнім забезпеченням сільськогосподарського підприємства виробничими ресурсами або виникненням непередбачуваних обставин, що заважатимуть їх ефективному використанню (наприклад, постійне коливання цін на енергоресурси).

Ще одним складником кредитного ризику сільськогосподарського підприємства є ризик щодо забезпечення. Сьогодні питання забезпечення кредиту для сільськогосподарських товаровиробників стоїть надзвичайно гостро. Це пов'язано з тим, що у більшості підприємств даної галузі відсутня високоліквідна застава. Крім того, під час експертної оцінки значно занижується вартість заставного майна, а банк надає кредит на суму, що найменше у два рази нижча за вартість застави згідно з оцінкою експерта.

Напряму в цьому відношенні може зняти введення в дію іпотеки земель сільськогосподарського

призначення. У наукових колах і досі не вщухає дискусія з приводу доцільності даного заходу. З одного боку, зростає кількість довгострокових кредитів сільськогосподарським підприємствам під заставу землі та за нижчою відсотковою ставкою. З іншого боку, неспроможність позичальника повернути кредит призведе до втрати земельної ділянки, наданої у заставу та неможливості здійснювати подальшу діяльність.

У структурі ризик щодо забезпечення представлено ризиком застави та ризиком страхування.

Ризик застави – це ймовірність повної або часткової втрати позичальником заставленого майна внаслідок невиконання ним зобов'язань згідно з кредитним договором.

Ризик страхування застави, як правило, розглядається у складі ризиків страховика. Проте може виникнути непередбачена ситуація, пов'язана з неспроможністю страховика виплатити відшкодування страхувальнику заставу (наприклад, у разі банкрутства страхової установи) у разі настання страхового випадку.

Окремою групою у структурі кредитного ризику часто виділяють форс-мажорний ризик. П.М. Сорока та Б.П. Сорока виділяють такі його різновиди: непереборна сила та юридичний форс-мажор [7].

До непереборної сили в законодавстві та договірній практиці відносять різні стихійні лиха та інші обставини, які неможливо передбачити або яким неможливо запобігти (або можливо передбачити, але неможливо запобігти) за сучасного рівня людських знань і можливостей. У всіх цивільно-правових системах непереборна сила є обставиною, що звільняє від відповідальності.

До юридичного форс-мажору належать рішення вищих державних органів (заборона імпорту або експорту, валютні обмеження тощо), страйки, революції, акти громадянської непокорності, воєнні дії тощо. Такий форс-мажор не має чіткого юридичного визначення.

У силу специфіки сільськогосподарського виробництва та впливу на нього природних сил, а також підвищеного контролю держави імпорту та експорту сільськогосподарської продукції аграрний сектор підвладний впливу форс-мажорних ризиків.

Висновки з проведеного дослідження. Із наведеного дослідження можливо зробити висновки про доцільність вивчення кредитних ризиків підприємств аграрної сфери за допомогою їх структурування, охопивши максимальний набір чинників, що впливають на сільськогосподарську галузь. Більше того, доцільно продовжити пошук можливостей корегування впливу кредитного ризику з міркувань поліпшення платоспроможності і разом із тим розширення доступу до кредитних ресурсів банків сільськогосподарськими підприємствами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник. Львів : Львівська політехніка, 2005. 714 с.
2. Вітлінський В.В. Ризик у менеджменті. Київ : Борисфен, 1996. 336 с.
3. Гаврилюк В.М. Особливості системи управління кредитними ризиками на сільськогосподарських підприємствах. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2019. № 2(64). С. 125–130.
4. Шубенко І.А. Механізми мінімізації кредитного ризику сільськогосподарських товаровиробників. *Економіка АПК*. 2004. № 2. С. 73–79.
5. Кузовенкова Н.В. Структура кредитного ризику сільськогосподарського підприємства. *Збірник наукових праць ПДАТУ*. 2007. № 15. С. 335–340.
6. Ходаківська В.П. Ринок фінансових послуг : навчальний посібник. Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. 501 с.
7. Сорока П.М. Економічні та фінансові ризики : навчальний посібник. Київ : Університет «Україна», 2006. 266 с.

REFERENCES:

1. Zahorodnii A.H., Vozniuk H.L. (2005) Finansovo-ekonomichniy slovnyk [Financial and Economic Dictionary]. Lviv: Vydavnytstvo natsionaknoho universytetu «Lvivska politekhnika». (in Ukrainian)
2. Vitlinskyi V.V. (1996) Ryzyk u menedzhmenti. [Risk in management] Kyiv : Borysfen. (in Ukrainian)
3. Havryliuk V. M. (2019). Osoblyvosti systemy upravlinnia kredytnymy ryzykamy na silskohospodarskykh pidpryemstvarh. [Features of the credit risk management system at agricultural enterprises] *Naukovyi pohliad : ekonomika ta upravlinnia*. – Scientific perspective: economics and management, 2(64), 125–130. (in Ukrainian)
4. Shubenko I.A. (2002) Mekhanizm mimimizatsii kredutnogo ryzyku silskogospodarskukh tovarovyrobnykiv [Mechanism for minimizing the credit risk of agricultural commodity producers] *Ekonomika APK*, № 2, pp. 73–79. (in Ukrainian)
5. Kuzovenkova N.V. (2007). Struktura kredytnoho ryzyku silsohospodarskoho pidpryemstva [Credit risk structure of an agricultural enterprise]. *Zbirnyk naukovykh prats' PDAU* – Collection of scientific works of PDAU, 15, 135–140.
6. Khodakivska V.P. (2001). Rynok finansovykh posluh [Financial services market]. Irpin, Akalemiia DPS Ukrainy. (in Ukrainian)
7. Soroka P.M. (2006). Ekonomichni ta finansovi ryzyky. [Economic and financial risks]. Kyiv. Universytey «Ukraina». (in Ukrainian)